

Rechtsprechung in Osteuropa. Studien zum 19. und frühen 20. Jahrhundert. Hrsg von Zoran Pokrovac, Vittorio Klostermann, Frankfurt a. M. 2012, Teil I-II, ss. 747 [= Studien zur europäischen Rechtsgeschichte. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte (Bd. 275.1); Rechtskulturen des modernen Osteuropa. Traditionen und Transfers (Bd. 6.1-2)]

Tomem tym kończy się ważna seria publikacji Instytutu Maxa Plancka Europejskiej Historii Prawa we Frankfurcie nad Menem pt. *Kultury prawne nowożytnej Europy. Tradycje i transfery*, rozpoczęta w 2004 r. z inicjatywy i pod naukowym kierownictwem profesorów Marie Theres Fögen, Tomasza Giaro, Michaela Stolleisa i Gerda Bendera. Redaktorem tomu jest chorwacki uczyony, profesor Zoran Pokrovac. Wsparty materialnie przez Fundację Volkswagena projekt badawczy nosił od początku znamiona metodologicznej innowacji. Nie miał powielać dawnych opracowań, nawiązujących do prowadzonych na Zachodzie badań wschodnich („Ostforschung”), prezentujących przede wszystkim tradycyjne spojrzenie dawnej nauki niemieckiej. Miał stanowić dzieło wyrażające współpracę badaczy zachodnich ze środowiskami uczonych z krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Miał być uwieńczeniem badań prawno-porównawczych w skali ponadpaństwowej i ponadregionalnej, ukazywać wielobarwność, prezentować struktury sądownictwa i praktykę wymiaru sprawiedliwości. Zoran Pokrovac we wstępie do tomu pisze:

„Założeniem projektu było połączenie we współpracy twórczej badaczy Europy zachodniej – w szczególności młodszego pokolenia – ze środowiskami historyków prawa wschodniej Europy. Znamienne, że zachodnioeuropejskiej wspólnoty badaczy wciąż pozostają obce nazwiska uczonych z Europy Wschodniej i nieznanne wydają się tematy badań oraz w szczególności ich rezultaty. Projekt ma zatem walory nie tylko poznawcze wykraczające poza sferę czysto odtwórczą, historyczną, a także wartości natury politycznej” (s. VIII).

Zestawione w nim wyniki istotnie obejmują ważny szmat dziejów europejskiego prawa. Służyć mogą wszystkim, którzy historię prawa nowej Europy postrzegają w integralności rozwoju prawa zarówno na Zachodzie jak i Wschodzie kontynentu. Nie chodzi zatem o badanie dziejów prawa na obszarze „opóźnionego” Wschodu, który musi nadrabiać dystans do Zachodu, ponieważ tworzył ciemną stronę jego dziejów prawa, ale o pogłębianie studiów nad historią prawa, która ma wspólne korzenie dla całej dzisiejszej zrastającej się instytucjonalnie i kulturowo Europy, choć różne w detalu, i dlatego właśnie wymagające badań integralnych. „Integracja zakłada wiedzę o rozwoju historycznych stosunków” (s. VIII).

Zamieszczone w tomie studia potwierdzają w pełni – jak się wydaje – badawczą hipotezę, że tzw. „późna recepcja” (*Nachrezeption*) w XIX w., która umożliwiła rozprzestrzenienie się zachodniego prawa na Wschód kontynentu zbliżyła jednak kraje Europy Wschodniej do europejskiego kręgu kultury prawnej, zmniejszając istniejące tu przedtem różnice. Okazała się nieodwracalnym zerwaniem z lokalnymi tradycjami prawnymi, choć proces recepcji dokonywał się różnymi drogami i wykazywał różnice. Wykazano to we wszystkich trzech aspektach, które badaniom poddał cały pro-

jekt pod nazwą „Kultury prawne w nowożytnej Europie – w nauce prawa, kształceniu prawników oraz działaniu sądownictwa. Pokazała to rzeczywistość pięciu, wybranych i badanych w poszczególnych tekstach, krajów regionu: Rosji, Polski, Węgier (włącznie z Chorwacją), Czech i Rumunii. Czyli krajów z odmiennymi tradycjami kulturowo-prawnymi (częściowo bizantyńsko-ortodoksyjnymi albo zachodnio-łacińskimi, częściowo osmańsko-islamskimi), w których wystąpiły ważne transfery prawne, obejmujące czas przed wybuchem pierwszej wojny światowej, ale doniosłe także dla drugiej połowy wieku XX.

W recenzowanym tomie ważne miejsce zajęła odpowiedź na pytanie, czy stare lokalne prawo było usuwane decyzjami prozachodniego ustawodawcy, czy też kształtowało się w drodze orzecznictwa i praktyki sądowej oraz utrzymywało w sobie elementy kontynuacji. Mówią o tym studia z zakresu historii Rosji i Rumunii. Abton Rudokvas w tekście pt. „*Labour ownership*” *contra abstraktes Eigentum: acquisitive prescription in the legal consciousness of the pre-revolutionary Russian peasantry* (s. 455-474) ukazuje na przykładzie rosyjskiego orzecznictwa, jak w miarę rozwoju frustracji i napięć społecznych wzrastał ale z czasem zanikał opór przeciwko normom prawa importowanego, jak kształtowała się symbioza elementów heterogenicznych w systemie prawa. Z kolei przypadek Rumunii jest przykładem na to, jak w krótkim czasie prawo obce zostało wkomponowane w system miejscowy (por. Radu Ghidau, *The regulation and legal practice of the institution on the family before and after the publication of the Romanian Civil Code*, s. 113-171). Także artykuły z Chorwacji i Węgier wnoszą impulsy poznawcze i inspiracje o wartości metodologicznej. Dowodzą one np., że ścieranie się lokalnych praw z obcymi trwało dekady. Interesująco ukazano skutki wprowadzenia ABGB w Chorwacji (por. Dalibor Cebulo, *Trial by jury in Croatia 1849-1918: Transfer and the Context*, s. 1-112 oraz Damar Prislin-Krbavski, *Administrative and judicial practice of the peasant communal joint-family (kućma zadruga) in Croatia of the 19th century*, s. 377-454). Po dramatycznych konwulsjach doprowadziły one do ukształtowania się nowego jednorodnego systemu prawa prywatnego. Istvan Kajtar z Uniwersytetu w Pecs (*Rechts- und Gerichtspraxis in Ungarn 1840-1944*, s. 173-231) w równie interesującym, doskonale udokumentowanym studium ukazał praktykę wymiaru sprawiedliwości na Węgrzech.

Wartość tomu podnoszą teksty polskich autorów, wypełniających całą drugą część tomu i podejmujących przede wszystkim problematykę prawa i sądownictwa administracyjnego na ziemiach polskich w XIX w. oraz w Polsce Odrodzonej. Wojciech Witkowski i Andrzej Wrzyszczyk ukazują sądownictwo w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim w latach 1807-1867 (*Die Verwaltungsgerichtsbarkeit im Herzogtum Warschau und im Königreich Polen 1807-1867*, s. 675-747), Anna Tarnowska przedstawia niższe sądownictwo administracyjne w II Rzeczypospolitej na terenach byłego zaboru pruskiego (*Die niedere Verwaltungsgerichtsbarkeit im Polen der Zwischenkriegszeit. Die Rechtsprechung der Woiwodschaftsgerichte im ehemals preussischen Landesteil*, s. 619-674), Andrzej Dziadzio bada orzecznictwo sądów administracyjnych w Galicji w XIX i XX stuleciu (*Die Angelegenheiten aus Galizien n der Rechtsprechung der österreichischen Verwaltungsgerichtsbarkeit im 19. und 20. Jahrhundert*, s. 475-540), Rafał Wojciechowski zajmuje się jurysdykcją polskich sądów rozjemczych w latach 1919-1939 (*Schiedsgerichtsbarkeit in der Rechtspre-*

chung polnischer Gerichte in den Jahren 1919-1939, s. 597-618), zaś Dorota Malcec daje monografię Najwyższego Trybunału Administracyjnego w latach 1922-1939 (*Der Oberste Verwaltungsgerichtshof und seine Rechtsprechung in den Jahren 1922-1939*, s. 541-596).

Prace polskich autorów nie są powtórzeniami tekstów pisanych wcześniej na rynek wewnętrzny; stanowią zwieńczenie odrębnych kwerend. Są tekstami nowym, doskonale wpisującymi się w tematykę tomu. Wzbogacają literaturę niemieckojęzyczną. To dodatkowy powód, by wydany przez Instytut Maxa Plancka tom Europejskiej Historii Prawa oceniać wysoko.

MAŁGORZATA MATERNIAK-PAWŁOWSKA (Poznań)

Karl Schlögel, *Terror i marzenia. Moskwa 1937*. Przekład Izabela Drozdowska-Broering i Jerzy Kałużny, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2012, ss. 701

U punktu wyjścia pasjonującego wykładu Karla Schlögela tkwi przeświadczenie, że „nie można mówić o Rosji XX wieku i o dzisiejszej, postsowieckiej Rosji, nie poruszając cezury oznaczonej liczbą ‘1937’”. „Moskwa 1937” to „znak historyczny” w rozumieniu Immanuela Kanta, symbol jednej z największych katastrof w historii XX w. W przeciągu jednego roku aresztowano około 2 milionów ludzi, zamordowano około 700 tysięcy, do kolonii pracy lub do łagrów zesłano niemal 1,3 miliona osób. Nawet w tym kraju, który już wcześniej poniósł wiele strat w ludziach, oznaczało to niewyobrażalną eskalację. Podczas I wojny światowej oraz w następującej po niej wojnie domowej Rosja straciła ok. 15 milionów ludzi, a przez klęskę głodu, którą pociągnęła za sobą kolektywizacja – kolejne 8 milionów. Jednak liczba aresztowanych, skazanych i rozstrzelanych na przełomie lat 1937/38 stanowiła jakościowy skok, „eksces wśród ekscesów”. Książka jest wszelako nie tylko wykładem terroru, pokazuje „marzenia”, które podsuwali politycy, a które znajdowały odbicie w ideologii, wspomnieniach, pamiętnikach, dziełach poświęconych ikonografii i architekturze.

Autor bada historię „stalinizmu jako cywilizację”. W jego książce sąsiadują ze sobą oraz wzajemnie się uzupełniają i ścierają „historia społeczna” i „historia oddalona”, „historia polityczna” i historia zdarzeniowa, historia codzienności i historia mentalności. Obecne są ważne wątki historii prawa: prawa stanowionego przez Stalina i prawa „w działaniu”.

Karl Schlögel nie jest profesjonalnym historykiem prawa. Urodzony w 1948 r., studiował filozofię, socjologię, historię Europy Wschodniej i slawistykę w Berlinie Zachodnim, Moskwie i Leningradzie. Karierę akademicką rozpoczął późno, obejmując w 1990 r. Katedrę Historii Europy Wschodniej na Uniwersytecie Viadrina we Frankfurcie nad Odrą, na którym wykłada do dziś. Wcześniej sławę zdobył jako znakomity publicysta. Debiutował jako człowiek lewicy niemieckiej tomem *Partei kaputt. Das Scheitern der KPD und die Krise der Linken* (Koniec z partią. Klęska KPD